

La cultura jueva en temps de Jaume I

Eduard FELIU (†)
Societat Catalana d'Estudis Hebraics

Havent d'exposar avui només un petit fragment d'una llarga història, passaré per alt els precedents, que ens duriem massa enllà en el temps i em limitaré a parlar concretament de la cultura jueva al segle XIII en l'espai dels territoris de Jaume I, on va tenir lloc una breu edat d'or d'aquell sector jueu de la població arrelat tan d'antic a les velles i noves terres dels nostres comtes reis que ja hi eren abans que hom les anomenés Catalunya i els seus habitants fossin conscients de ser catalans. En segles anteriors al XIII, els jueus ja havien donat savis eminents a la història de la cultura en llengua hebrea (em permeto de recordar només Abraham Bar Hiyya), però els deixarem estar per poder esplaiar-nos una mica més en l'època del rei Jaume, el més bel·licós i alhora el més candorós dels nostres reis, capaç de confessar-nos que trigà un any de casat abans de poder fer «ço que els hòmens han a fer amb sa muller» perquè no en tenia l'edat. Al llarg de la seva vida compensà llargament, com tots sabeu, aquest petit retard en l'inici de la seves relacions amoroses, amb abundoses infidelitats. Jaume I va ser, en canvi, d'una gran lleialtat envers els seus súbdits jueus. Els emparà, els protegí, els defensà. Més que simplement tolerant —diu Bofarull—, va ser el seu protector i defensor. Durant el seu regnat, els jueus catalans van assolir un grau de llibertat i d'esplendor material i cultural com en cap altre moment ni en cap altre país de l'edat mitjana no havien aconseguit.¹

EL MOMENT SOCIOCULTURAL DE LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIII

A la primeria del segle XIII, quan començà a sorgir una incipient modalitat de règim municipal en algunes ciutats catalanes, ja hi havia comunitats jueves a les principals viles i ciutats de Catalunya. És al costat d'aquesta organització municipal cristiana que es configurà i es desenvolupà també l'estructura organitzativa de la comunitat jueva (anomenada pels cristians amb el nom àrab d'*aljama*, «col·lectivitat», contraposada a la *universitat* dels cristians). Un dels aspectes més importants d'aquesta transformació a les aljames va ser la instauració d'un sistema de governació de tendència diguem-ne democràtica, amb elecció de delegats o *berurim* per als diversos càrrecs, en lloc de l'exercici i la trans-

1. Leila BERNER, «On the western shores: The Jews of Barcelona during the reign of Jaume I, “el Conqueridor”, 1213-1276», tesi doctoral, University of California-Los Angeles, 1988 (a les p. 294-295 i en diversos altres llocs indica algunes correccions que cal introduir en les transcripcions de documents llatins fetes per Bofarull); Elka Beth KLEIN, «Power and patrimony: The Jewish community of Barcelona, 1050-1250», tesi doctoral, Harvard University, 1996; Elka Beth KLEIN, *Jews, Christian society and royal power in medieval Barcelona*, pròleg de Thomas N. Bisson, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 2006.

missió hereditària del poder d'èpoques anteriors, en què les comunitats havien estat regides per *nessiim* (senyors) que solien ser membres de nissagues jueves amb pretensions genealògiques de gran volada i abundants cabals. Aquests canvis no van ser fàcils i van donar lloc a combats aferrissats i aspres disputes, en els quals l'ambició política i l'ànima de voler dominar la comunitat (la de Barcelona especialment) es barrejaren amb la controvèrsia religiosa provocada per les idees filosoficoreligioses de Maimònides.

La lluita religiosa provocada pels contradictors de les idees de Maimònides durant la tercera dècada del segle XIII (l'època dels grans afanys conqueridors de Jaume I) esdevingué alhora, a Barcelona, un combat polític a ultrança entre les poderoses famílies jueves que dominaven la comunitat barcelonina i l'oposició menada —tot ho fa creure— per Mossé ben Nahman. Al capdavant, després de moltes baralles, conxorxes, difamacions i disputes, el grup opugrador dels privilegis de què gaudien els qui detenien el poder (els *nessiim*), sobretot del privilegi de la successió hereditària als càrrecs públics i comunitaris, sembla que reeixí en la lluita. I el canvi polític comportà innovacions culturals. El racionalisme filosòfic i el sincretisme cultural d'origen judeoaràbic que el segle XII els havia llegat donaren un tomb definitiu a Barcelona. L'estudi del Talmud i els diferents corrents cabalístics agafaren embranzida, i els nous intents de conversió dels jueus per part dels cristians, amb l'ús del Talmud i de l'hebreu, donaren naixença també, de contracop, a una nova apologètica del judaisme, que anirà desenvolupant-se al llarg dels segles següents, apologètica ara ben apuntalada en el coneixement de les Escripures cristianes.

És probablement a partir de la segona meitat del segle XIII que en la societat intel·lectual jueva de la Catalunya medieval i de les regions adjacents comença a traspuntar aquella estructura sociocultural que el gramàtic i polemista Profiat Duran hi destriava, *mutatis mutandis*, a la fi del segle XIV, segons la qual els jueus es dividien, culturalment, en talmudistes, per als quals l'estudi del Talmud —dut a terme amb la intenció apropiada— era una causa suficient per a guanyar la benaurança eterna; filòsofs, per als quals l'adquisició de les virtuts de l'ànima que menen a la felicitat eterna ha de ser preparada per l'estudi de les ciències lògiques, matemàtiques, físiques i metafísiques, i cabalistes, per als quals la coneixença dels secrets de la Torà, transmesos a través dels patriarques, de Moisès, dels profetes i dels savis d'Israel, era allò que feia aconseguir la vida eterna. Profiat Duran creia que ocupar-se de la Bíblia en ella mateixa era el millor camí, la dreuera, per a assegurar-se la benaurança eterna, tot i que no rebutja pas l'estudi del Talmud ni el de les ciències, i per entendre més bé la Sagrada Escripura va compondre una famosa gramàtica hebrea, ja que en aquells temps —diu— els estudis gramaticals eren menystinguts i el coneixement de la llengua hebrea molt trontolladís.²

SITUACIÓ JURÍDICA DELS JUEUS CATALANS

En uns territoris i en uns temps en què diversos sectors de la població es regien per drets diferents i moltes poblacions gaudien de furs particulars, no ha de fer estrany que els reis catalans concedissin als jueus, considerats un grup etnoreligiós a part, d'aplicar sense gaires dificultats les seves pròpies lleis en qüestions de dret privat. Els jueus ja eren considerats una comunitat religiosa diferenciada quan la península Ibèrica era encara una província romana. I com a tal comunitat fruien no solament de llibertat per a celebrar els seus ritus i les seves festes religioses, sinó també per a establir i aplicar

2. Eduard FELIU, «La gramàtica com a pretext: El *Ma'ase 'Efod* de Profiat Duran», *Anuari de Filologia* (Universitat de Barcelona), 14 (1991), secció E, núm. 1, p. 103-115.

lleis dins la pròpia jurisdicció. Els visigots definiren de nou i confirmaren bona part d'aquesta situació, malgrat els tropells que van fer sofrir als jueus en alguns moments. A més, doncs, del dret romà, de les lleis visigòtiques, del dret canònic i dels furs de nombroses poblacions i territoris, caldria tenir en compte el dret hebraic practicat en l'àmbit de les comunitats jueves i acceptat com una cosa normal en aquelles circumstàncies medievals. Des del punt de vista dels cristians, no es tractava sinó d'uns furs o d'uns privilegis més que complementaven aquells pels quals els reis ja acceptaven l'existència dels jueus. Des del punt de vista dels jueus, l'autonomia de les aljames i el desig dels seus habitants de regir-se per les pròpies lleis —fonamentades en un sistema jurídic que creien just i, en darrer terme, en una revelació divina— manifestava també la consciència que tenien de la seva unitat històrica i de la seva fe religiosa que transcendia les fronteres polítiques i geogràfiques.

Els furs i les cartes de poblament medievals esmenten tot sovint els drets i els deures dels jueus, i els garanteixen la llibertat de culte i el desenvolupament de la vida comunitària segons les pròpies lleis religioses. A l'edat mitjana, les aljames catalanes arribaren a gaudir, en realitat, d'una mena d'estatut d'autonomia, aconseguit a cop de privilegis comprats sovint a preu d'or. Administraven justícia segons el dret hebraic; tenien el seu propi sistema educatiu, que implicava l'estudi de la llengua i la cultura hebrees, i gaudien d'institucions per a regular les activitats de la comunitat en tots els ordres de la vida quotidiana, sota l'autoritat sobirana del rei o dels seus funcionaris que, si els convenia, intervenien en els afers de l'aljama. Les ordinacions de la comunitat, per exemple, havien de ser confirmades pel rei. Els reis de la Corona catalanoaragonesa, tanmateix, reconegueren explícitament en diverses èpoques la validesa del dret hebraic i atorgaren als jueus l'autorització de jutjar els plets entre ells *secundum legem iudeorum*. L'any 1229, Jaume I concedí a l'aljama de Calataiud amplis poders legislatius i penals. L'any 1239 són els jueus de València i el seu terme els qui reben també la facultat de jutjar les seves causes. Amb aquesta concessió, el rei volia encoratjar els jueus a poblar les noves terres arran de la conquesta de les mans dels musulmans, sense oblidar que també aquell any concedí diverses franqueses als habitants cristians amb la mateixa finalitat. L'any 1241, aquells privilegis s'entengueren a l'aljama de Barcelona:

Sàpiga tothom que Nós, Jaume, etc., us concedim, a tota la comunitat dels jueus de Barcelona, i us en donem llicència i poder, de poder elegir entre vosaltres dos o tres prohoms jueus, o més, si voleu, idonis a coneixença vostra, perquè examinin i coneguïn sol·licitament els casos de persones que cometin alguna estultícia o diguin paraules injurioses envers altres prohoms jueus, a les quals persones puguin imposar càstigs i penes pecuniàries, que seran donades al batlle de Barcelona per a Nós; i també que per aquesta mateixa autoritat les puguin expulsar d'enmig vostre i del vostre call juïc, o fora de Barcelona, segons els sembli raonablement més convenient; i també que puguin resoldre de dret qüestions i demandes, si fossin entre jueus.³

Més endavant, Pere II concedí a tots els jueus de Catalunya el dret de jutjar segons les pròpies lleis —l'*açuna*, diu ell—, bé que ho havien de fer saber al batlle (privilegi confirmat per Jaume II).⁴ El fet que els documents reials encara es refereixin a les lleis jueves amb el mot àrab *açuna* a la segona meitat del segle XIII indica que aquesta situació jurídica tenia precedents als territoris musulmans: era la continuació d'una tradició que ja havia existit a les comunitats jueves d'aquells territoris (on eren anomenades, amb tota la raó lingüística, *aljama*).

3. Fritz BAER, *Die Juden im christlichen Spanien*, vol. 1, Berlín, Akademie, 1929, p. 96-97.

4. Fritz BAER, *Die Juden...*, p. 134.

Funcionaris

Per bé que no tots els jueus sabien àrab, cal dir que, en els temps de Jaume I, n'hi havia, d'una manera general, més que no pas cristians que en tinguessin el grau de coneixement oral i escrit indispensable per a fer de torsimanys, d'escrivans d'algaravia (els Alcostantini, els Abenmenassé, els Bon-senyor) o de diplomàtics al servei dels reis catalanoaragonesos prop dels governs musulmans veïns.⁵ Els altres camps en què els jueus van exercir funcions d'importància foren el de la medicina i el de les finances. Des d'antic, havien excel·lit en tota mena d'habilitats comercials i administratives, i havien estat escollits pels sobirans catalans com a batlles, recaptadors d'impostos, financers, etc. Com a batlles, la seva signatura apareix en hebreu en múltiples documents llatins. Però l'existència de funcionaris jueus va ser prohibida legalment arran de les Corts de 1283. Com que tot sovint el nom no fa la cosa, els jueus van deixar de ser teòricament funcionaris, però és clar que, sota qualsevol altra denominació, van continuar fent pràcticament el que havien fet fins aleshores. Pels volts de 1391, Hasday Cresques és encara «servidor e familiar» del rei Joan, compartint cordialment les tasques de la secretaria reial amb Bernat Metge.⁶

EL DRET HEBRAIC

Amb referència al dret hebraic, cal dir que era alhora privat i públic, ja que regia no solament els afers de la vida quotidiana (compravenda de béns mobles i immobles, qüestions familiars i successòries, querelles, obligacions, etcètera), ans també de l'administració pública de la comunitat. En el dret hebraic, no existeixen codis a l'estil dels que hi ha en el dret romà o en el dret canònic, o com els codis de lleis moderns, però sí que hi ha compilacions de jurisprudència religiosa fetes per diversos autors a títol individual i amb característiques força diferents, per tal de fer-ne més assequible el coneixement i l'aplicació. Entre aquests autors hi ha, sobretot, Isaac Alfassí (segle XI), Maimònides (segle XII), Jacob ben Asser (segles XIII-XIV) i Yucef Caro (segle XVI), autor del famós *Šulḥan 'aruk*, que és encara avui la compilació de lleis més utilitzada en el judaisme.

En la seva forma més elemental, el tribunal (*bet din*) que aplicava aquest dret en cas de querelles era constituït, com a mínim, per tres homes adults, nomenats pels dirigents de la comunitat, que en principi havien de ser, com en temps antics, savis en la llei jueva, coneixedors de les normes jurídiques, bé que a l'edat mitjana probablement només eren individus amb un suposat, més que cert, nivell d'educació, que s'aconsellaven amb mestres talmudistes experts en els aspectes més tècnics de la jurisprudència. El dret hebraic requeria que els jutges d'aquests tribunals fossin persones de bona reputació i sense vincles de sang. Els judicis solien tenir lloc en dies fixos a l'edifici de la sinagoga, però mai en dissabtes ni en festivitats. Els testimonis eren interrogats en presència de les parts litigants. Segons Salomó ben Adret, les dones no compareixien davant el tribunal, sinó que el seu testimoni era recollit a casa d'elles per delegats del tribunal. El tribunal disposava d'un emissari i d'un escrivà, les despeses dels quals eren pagades pels litigants, però els jutges no rebien en aquells temps cap emolument.

El tribunal rabínic tenia poder per a imposar sancions i càstigs, com ara multes, embargament de béns i càstigs corporals (assots). El càstig més tradicional i més rigorós, però, era el de l'excomunió o

5. David ROMANO, «Judíos escribanos y trujamanes de árabe en la Corona de Aragón (reinados de Jaime I a Jaime II)», *Sefarad* (Madrid), 38 (1978), p. 71-105; Yom Tov ASSIS, «Diplomàtics jueus de la Corona catalanoaragonesa en terres musulmanes (1213-1327)», *Tamid* (Barcelona), 1 (1997), p. 7-40.

6. Warren Z. HARVEY, «L'ànima: Un tema comú a rabí Hasday Cresques i Bernat Metge», *Calls* (Tàrraga), 4 (1990), p. 53-55, amb una nota interpolada per Jaume Riera.

hérem, que variava segons el tipus de transgressió i el lloc. L'excomunió prohibia tota relació amb el transgressor; ningú no podia parlar amb ell ni tenir-hi cap relació comercial, ni casar-s'hi (ni amb ell ni amb cap membre de la seva família). L'excomunió era una mesura efectiva i podia tenir conseqüències terribles per al transgressor, a qui es treia, en realitat, tota possibilitat de sobreviure a l'illa que era la comunitat jueva, voltada d'altres pobles quasi sempre hostils.⁷

La majoria de plets entre jueus o entre els individus i els dirigents de la comunitat es resolien davant d'un tribunal de tres jutges, però en molts llocs existien, o s'hi establien en el moment de necessitar-los, tribunals d'arbitratge o tribunals de jutges diguem-ne llecs, és a dir, jutges que no eren experts en el coneixement de les lleis bíbliques i talmúdiques, els quals jutjaven d'acord amb les ordinacions de la comunitat, els usos comercials o allò que el sentit de la justícia els dictava, tot prenent consell, quan calia, d'algú docte en qüestions de dret.

Ordinacions

A partir del segle XI, havent arribat a la fi el període de les acadèmies talmúdiques de Babilònia, que havien legislat per a tota la diàspora jueva, les comunitats jueves començaren a adreçar-se als savis en la Torà i el Talmud de la pròpia comunitat quan necessitaven consell en qüestions legals. A mesura que les comunitats anaren desenvolupant i consolidant la seva pròpia estructura organitzativa, van haver de legislar perquè els individus poguessin endegar els afers econòmics i civils pel bon camí de la tradició jurídica jueva, però amb les adaptacions que calguessin a causa de les circumstàncies polítiques i socials dels temps. L'establiment de lleis, en forma d'ordinacions (*taqqanot*), per part dels dirigents de les comunitats suposà aleshores l'existència de dues fonts de dret: d'una banda, la legislació produïda des d'antic pels mestres en jurisprudència religiosa, que afectava sobretot els aspectes de la vida moral i religiosa; de l'altra, les ordinacions estatuïdes per les comunitats amb vista a la vida econòmica, social i de relació amb els cristians.

En Salomó ben Adret trobem molts exemples d'adaptació o d'actualització. Parlant dels requisits legals necessaris per a poder declarar com a testimoni, diu que la tradició jurídica d'Israel, aplicada arreu en altres temps, prohibeix rigorosament que el testimoni tingui cap vincle de parentiu amb les parts en conflicte o que pugui treure algun profit de la resolució del plet. A l'edat mitjana, a les comunitats jueves de les nostres terres gairebé tothom estava emparentat d'una manera o d'una altra, sia amb les parts en conflicte sia amb els jutges, més que més tenint en compte la definició de parentiu en el judaisme tradicional, i tothom podia guanyar alguna cosa dels plets que implicaven les qüestions financeres de la comunitat i els seus membres. Com que les antigues lleis havien esdevingut inoperants i vist que alguns individus se'n valien per a impugnar els judicis que els havien estat desfavorables, a moltes localitats hom havia estatuït ordinacions per obviar a aquesta dificultat. Consultat sobre aquest tema, Salomó ben Adret respongué així:

La raó adduïda pel querellant, és a dir, que el costum de les comunitats és que els seus membres puguin declarar com a testimonis, és una bona raó, altrament totes les ordinacions de les comunitats serien nul·les. El costum de les comunitats té força de llei, perquè en aquestes coses l'ús anul·la l'antiga jurisprudència.⁸

7. Abraham A. NEUMAN, *The Jews in Spain: Their social, political and cultural life during the middle ages*, vol. 1, Filadèlfia, 1948, p. 52-59.

8. SALOMÓ BEN ADRET, *Dictàmens*, V:286.

Segons una altra ordinació, hom atorgava al tribunal rabínic la facultat de determinar un període de quinze dies durant el qual qualsevol persona que cregués tenir-hi dret pogués oposar-se a la venda d'uns béns embargats. Salomó ben Adret, tot i reconèixer que segons la jurisprudència tradicional l'individu no pot perdre els seus drets pel fet de no reclamar-los en un període de temps determinat, afirma que l'ordinació aprovada per tots els membres de la comunitat anul·la aquella tradició.

Sobre impostos, cal dir que els membres de la comunitat estaven sotmesos a dos tipus d'impostos: l'un, imposat per la pròpia comunitat a cada individu per a finançar els serveis que aquesta proporcionava als seus membres i per a mantenir les institucions governatives, educatives i judicials; l'altre, imposat per les autoritats cristianes a tota la comunitat en forma de tribut col·lectiu, sovint ranejant l'extorsió. Les ordinacions de les comunitats relatives a impostos tenien un abast molt local. Parlant de Barcelona, Salomó ben Adret ens explica el que segueix:

Sapigueu que a la nostra comunitat [és a dir, a Barcelona], tenim una caixa i una bossa comunes amb les comunitats de Vilafranca, Tarragona i Montblanc per a pagar els tributs, les cenes i qualsevol altre impost que el rei ens imposi. Tota vegada que volem fer nous capítols relatius a talles, declaracions i manifestes que el senyor rei ens demana, nosaltres mai no els obliguem a res, per més que siguem majoria i la nostra ciutat sigui cap en tota cosa. Si actuàvem sense consultar-los, no ens escoltarien. De tant en tant els trametem algú i a vegades són ells mateixos que ens envien delegats per tal de fer-nos saber llur acord. Si es refusen a fer cap d'aquestes coses, aleshores els obliguem per mitjà dels oficials del rei a venir a la nostra comunitat o a fer els capítols i pronunciar els anatemes en llurs poblacions com nosaltres hàgim fet en la nostra. Tanmateix, en d'altres llocs, la comunitat principal decreta el que sigui en nom de les seves sufragànies i les constreny a fer la seva voluntat, car en aquestes coses cada lloc té els seus propis costums. Aquesta és la regla que seguim des de sempre i el costum que senzillament tenim, sobretot en qüestions legals.⁹

Matrimoni i poligàmia

En el judaisme, no hi ha matrimoni sense la signatura dels capítols matrimonials, el document dels quals s'anomena *quetubà*. El document és signat per dos homes, que actuen com a testimonis i que no han de tenir cap relació amb els nuvis, i la núvia o la seva família el guarda com a prova de les obligacions que el marit ha adquirit envers ella, ja que hi estan estipulades detalladament. Els reis catalano-aragonesos defensaren sempre els drets matrimonials de les dones en casos de conflictes, tot advocant perquè es resolguessin d'acord amb el dret hebraic i les estipulacions dels capítols matrimonials. En cas de divorci, els marits renitents que refusaven atorgar l'acte de divorci (*get*) a la dona podien fins i tot ser pressionats per les autoritats cristianes perquè compareguessin davant del tribunal rabínic a fi de resoldre l'afer. La intervenció del rei era sempre per a donar suport a l'aplicació del dret hebraic. Hi ha algun exemple de disputes matrimonials tractades davant de jutges cristians, en què el rei insta els jutges a prendre consell d'experts jueus per tal de resoldre-les d'acord amb el dret hebraic.¹⁰ Aquesta condescendència arribà fins a consentir, emparant-se en la tradició jueva, l'existència de casos de bigàmia tot i estar estrictament prohibida a la Corona de Catalunya-Aragó entre els cristians. Cal dir que des del punt de vista del judaisme, la poligàmia, o més exactament la bigàmia, havia semblat sempre un recurs legal i moral en diverses situacions matrimonials, especialment quan la primera

9. SALOMÓ BEN ADRET, *Dictàmens*, III:411.

10. Jean RÉGNÉ, *History of the Jews in Aragon: Regesta and documents, 1213-1327*, reedició a cura de Y. T. Assis, Jerusalem, 1978, regest 2377.

dona no havia pogut donar fills al marit. Hi ha força documents reials que la justifiquen, entre els quals el del filòsof Hasday Cresques, familiar del rei Joan.¹¹

Heretament

El privilegi del primogènit d'heretar els béns del pare era un dret sòlidament adquirit des de l'antiguitat bíblica. Si hi ha un fill, la filla no hereta, bé que pot residir a la casa paterna i rebre assistència dels seus béns fins que es casí. Si la muller premor al marit, aquest hereta els seus béns; si el marit mor primer, la vídua no hereta els seus béns, però sí que té el dret de viure al domicili conjugal i de rebre d'aquells béns una ajuda per a la seva subsistència anomenada «aliments» (*mezonot*), mentre resti vídua i no vulgui recuperar l'import estipulat a la quietubà. Si el reclama, vol dir que talla tot lligam amb la família del difunt marit i, per tant, perd el dret a rebre'n aliments. Tot i que el privilegi de l'hereu estava ben instaurat, el pare tenia la possibilitat de desheretar-lo o de negligir el dret de primogenitura, però aquest fet era vist de molt mal ull pels savis talmudistes que vetllaven per l'aplicació estricta de l'halacà. Amb relació a les herències, hi ha un principi talmúdic que provocà tot sovint la intervenció decidida d'illustres juriconsults jueus, i que fa així: Hom no pot posar límits al gaudiment d'una herència (*Yeruša en la hefseq*), és a dir, una vegada l'herència ha estat transmesa a l'hereu, els béns esdevenen propietat absoluta d'aquest per més que l'heretant hi hagi previst alternatives en el cas que es donin certes circumstàncies.¹²

L'ús de documents hebraics en els tribunals cristians

Els documents hebraics devien tenir plena eficàcia legal en els tribunals cristians, acompanyats, cal pensar, d'una traducció llatina o catalana. Es deu precisament a aquest fet que molts s'hagin conservat. Gairebé tots els documents conservats són els que van anar a parar a mans de cristians, juntament amb el tros de terra o els béns a què es referien, perquè eren considerats una prova del dret a la propietat fins i tot per a un cristià que no entenia l'hebreu. Hi ha diversos documents de 1375-1376 en què el batlle de Barcelona demana a l'escrivà de la comunitat jueva (l'home es deia Mossé Bonjua) de traduir unes quietubàs i un testament al català, perquè necessita saber què diuen per a resoldre un plet.¹³ També a Hasday Cresques li demanaven alguna vegada de traduir documents hebreus.¹⁴

JAUME I I ELS JUEUS

Al llarg del seu regnat, Jaume I concedí probablement centenars de privilegis, exempcions i immunitats de tota mena als seus súbdits jueus, particularment o col·lectivament. I aquests li pagaven en espècie. Totes dues parts semblen ben satisfetes d'aquest acord tàcit. Els registres n'estan plens, de documents que testimonien aquesta relació. Vegem-ne alguns dels que he trobat més al meu abast:

11. Vegeu Eduard FELIU, «Sobre la lletra que Hasday Cresques adreçà a la comunitat jueva d'Avinyó parlant dels avalots de 1391», *Tamid* (Barcelona), 5 (2004-2005), p. 194.

12. SALOMÓ BEN ADRET, *Dictàmens*, III:129.

13. Gemma ESCRIBÀ, *The Jews in the Crown of Aragon. Regesta of the Cartas Reales in the Archivo de la Corona de Aragón. Part II: 1328-1493*, Jerusalem, Hispania Judaica, The Hebrew University, 1995, p. 222-227.

14. Warren Z. HARVEY, «L'ànima: Un tema comú a rabí Hasday Cresques i Bernat Metge», *Calls* (Tàrrrega), 4 (1990), p. 54.

Sàpiga tothom que Nós, Jaume, etc., volent salvar i conservar les antigues llibertats de tots els habitants de Barcelona, tant cristians com jueus, de ciència certa i per gràcia especial concedim per Nós i pels nostres successors, a vosaltres i a tots i a cadascun dels cristians i dels jueus de Barcelona presents i futurs, que pugueu fer estendre lliurement documents i qualssevol altres escriptures que vulgueu per qualsevol escrivà o notari de Barcelona que vulgueu, sense que sigui obstacle cap concessió que hàgim fet especialment a favor d'alguna escrivania. Revoquem, doncs, per les presents la collació o concessió que havíem fet específicament a l'escrivania del jueu Pere de Colombari i qualsevol altra donació que hàgim fet a qui que fos de tenir una escrivania específica a Barcelona per a instruments i altres escriptures no solament de cristians ans també de jueus [...]. Dat a Barcelona, el dia 9 d'agost de 1258.¹⁵

Atorguem i us concedim, Nós i els nostres, a tu, Bonanasc Salomó, per tota la teva vida, llicència plena per a fer, construir o edificar un oratori o sinagoga a dins de casa teva o en qualsevol altre lloc que vulguis dintre del call jueu de Barcelona, en el qual oratori o sinagoga puguis desar i tenir el llibre de la llei de Moisès anomenat Rotlle i tots els altres llibres hebreus, i que en aquest oratori o sinagoga puguin lícitament venir-hi i congregar-s'hi tots els jueus que vulguin pregar-hi, sense cap impediment per part nostra o dels nostres. Manem, doncs, a tots els nostres batlles i veguers de Barcelona presents i futurs, que protegeixin i defensin el dit oratori o sinagoga i tots els qui hi vinguin durant tot el temps de la teva vida, i que no permetin que ningú els causi cap dany. Dat a Barcelona, el dia 24 d'agost de 1263.¹⁶

Jaume, per la gràcia de Déu, rei d'Aragó, Mallorca, etc., als seus fidels, veguer i batlle de Girona, tant presents com futurs. Sapiguen que hem concedit a tots els jueus que habiten o que en el futur habitaran a Girona, que per causa de mesures protectores, bans o estatuts que els homes de Girona hagin fet o facin d'ara endavant respecte a això, sapiguen, que tots els qui vinguin i portin al mercat i a la vila de Girona blat i altres productes per a vendre, ho poden fer sans i segurs i que ningú no gosi confiscar-los-ho o d'impedir-los-ho. D'altra banda, que els jueus, no obstant aquelles mateixes mesures protectores, bans o estatuts, puguin fer embargar per vosaltres o pels vostres saigs la mercaderia de llurs deutors i fidejussors, quan els hi trobin, fet primerament clam a vosaltres. En conseqüència us manifestem vigorosament i us manem que confisqueu la mercaderia dels deutors i fidejussors que tinguin obligacions envers els jueus, que s'escaiguin ésser a Girona, tant en dies de mercat com en altres temps, pels deutes que els deguin, i els embargueu els productes que hi tinguin, i que els utilitzeu per a satisfer aquells deutes, segons el que calgui fer. I que no ho canvieu mai, salvant, tanmateix, els nostres guiatges, que observareu com hagin de ser observats. Us manem, doncs, que si els prohoms i la universitat de Girona fessin o haguessin fet qualsevol mesura protectora o qualsevol ban o estatut respecte dels jueus de Girona, no considereu que estan subjectes a aquell ban o aquella mesura protectora o aquell estatut, i no els obligueu a servir-los, llevat, tanmateix, que per la nostra voluntat i amb el nostre consentiment fossin imposats i fets. Dat a Girona, el dia 3 d'octubre de 1264.¹⁷

Nós i els nostres atorguem i us concedim, a l'aljama de jueus de Barcelona i a tots els altres llocs que pertanyen al vostre comú, és a dir, a la vostra collecta, i als vostres, perpètuament, que pugueu comprar als cristians i vendre'ls qualssevol queviures o altres coses com heu tingut costum de fer fins ara lliurement i sense cap mena de restricció i que les carns mortes als vostres calls i a les vostres jueries segons el ritu jueu es vinguin en els llocs habituals i no en altres llocs. També atorguem i us concedim a vosaltres i als vostres, perpètuament, que aquells de vosaltres que vulgueu exercir l'ofici

15. Francesc de BOFARULL I SANS, «Jaime I y los judíos», a *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó dedicat al rey En Jaume I y a la seua època*, Barcelona, 1913, p. 862, doc. XVI.

16. Francesc de BOFARULL I SANS, «Jaime I y los judíos», a *Congrés d'Història...*, p. 873, doc. XXXIII.

17. Ambrosio HUICI MIRANDA, *Documentos de Jaime de Aragón*, vol. 5, Saragossa, 1988, doc. 1434, p. 128; Francesc de BOFARULL I SANS, «Jaime I y los judíos», a *Congrés d'Història...*, p. 879, doc. XLV.

de corredoria ho pugueu fer lliurement i sense cap impediment. Us concedim, a vosaltres i als vostres, totes i cadascuna de les coses damunt dites a perpetuïtat, com ha estat dit, no obstant qualsevol document en sentit contrari que Nós hàgim atorgat. Dat a Cervera el dia 25 d'octubre de 1268.¹⁸

Un dels pocs documents que tenim en què Jaume I, posat entre l'espasa i la paret, s'arreglera al costat dels deutors dels jueus és aquell que afecta el monestir de Ripoll i els cossos dels seus difunts avantpassats:

Com sia cosa que el monestir de Ripoll fou fundat, edificat i bastit pels nostres predecessors, i molts dels cossos dels nostres predecessors hi són honorablement sepultats, i Nós, per aquest motiu, som tinguts de guardar-los de tot dany i perill amb totes les nostres forces, a fi que no pugui ser aruïnada o destruït per deutes i interessos, o per qualsevol altra raó, i sabent d'una manera certa que el dit monestir deu una quantitat considerable de diners als jueus de Besalú i de Puigcerdà, i d'altres llocs de les nostres terres, i que per raó d'aquestes obligacions, és a dir, per raó de la quantitat de diners damunt dits, l'abat i els monjos del monestir s'haurien de vendre algunes propietats, cosa que redundaria en gran dany del dit monestir, així, doncs, per la nostra plena potestat hem promulgat la provisió que segueix, a saber, que des d'avui fins a la festa de l'Assumpció de la Verge Maria del mes d'agost propvenent, i d'aquesta festa fins a un any complet i sense interrupció, els jueus dels dits llocs o els d'altres llocs no puguin demanar el pagament de la dita quantitat o d'altres deutes que l'abat i els monjos del dit monestir els deguin [...]. Dat a Granollers, el dia 11 de juliol de 1274.¹⁹

ALGUNS NOMS DISTINGITS DE LA LITERATURA HEBRAICOCATALANA DEL SEGLE XIII

Durant la segona meitat del segle XIII hi hagué a tot Catalunya, però sobretot a Girona, una florida de poetes que han deixat una bona empremta en la història de la literatura hebrea.²⁰ Entre els autors més coneguts, cal esmentar Messullam ben Salomó de Piera, anomenat en Vides de Girona, que va escriure poemes d'un estil concís i hermètic influït probablement per certs estils de la poesia provençal i per les seves tendències cabalístiques, que en aquells temps feien el ple a Girona.²¹ Entre els autors més conspicus de l'època de Jaume I cal recordar:

— Abraham ben Hasday, que va ser un dels barcelonins que participaren en les lluites socials i religioses a què hem fet al·lusió, sortint a la defensa de Maimònides. Visqué a la primera meitat del segle XIII. Va tenir lligams d'amistat amb David Quimhí, el gramàtic de Narbona, que en passar un dia per Barcelona va fer alberg a casa seva i li demanà que traduís de l'àrab el *Sefer ha-yesodot* (*Llibre dels elements*) d'Isaac Israelí (segle X). Abraham ben Hasday també va traduir un tractat de moral del filòsof musulmà Algatzell, amb el títol de *Mozne şedeq* (*Balances justes*), on les citacions de l'Alcorà i dels hadits són substituïdes per referències bíbliques i talmúdiques. Però el prestigi de què gaudeix Abraham ben Hasday en la història de la literatura hebrea li ve del llibre *Ben ha-meleq we-ha-nazir* (*El príncep i el monjo*), traduït al català per Tessa Calders el 1987, que és l'adaptació hebrea, a partir de la versió àrab, d'aquella història que donà en el món cristià, després d'increïbles tombs, el *Barlaam i Josafat*.²²

18. Francesc de BOFARULL I SANS, «Jaime I y los judíos», a *Congrés d'Història...*, p. 891, doc. LXIX.

19. Francesc de BOFARULL I SANS, «Jaime I y los judíos», a *Congrés d'Història...*, p. 931, doc. CXLV.

20. EZRA FLEISCHER, «The "Gerona School" of Hebrew Poetry», a Isadora TWERSKY (ed.), *Rabbi Moses Nahmanides (RAMBAN): Explorations in his religious and literary virtuosity*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1983, p. 35-49.

21. EDUARD FELIU I MABRES i JAUME RIERA I SANS, *Poemes hebraics de jueus catalans*, Barcelona, Curial, 1976, p. 95-105; JOSEP RIBERA I FLORIT, «El poeta polemista Meshullam ben Shelomó de Piera», *Calls* (Tàrraga), 2 (1987), p. 17-25.

22. EDUARD FELIU, «La cultura hebrea a la Barcelona medieval», *Quaderns d'Història* (Barcelona), núm. 2-3 (1996), p. 131.

— Menahem ben Salomó Meïrí, que es deia de nom català Vidal Salomó, va néixer a Perpinyà l'any 1249. Va escriure un voluminós comentari al Talmud de Babilònia (més d'una dotzena de gruixuts volums) i va defensar, durant la polèmica antimaimonista, l'estudi de la filosofia contra el parer de molts tradicionalistes. Contràriament al que pensaven la majoria dels mestres jueus que el precediren, Meïrí va ser un home molt tolerant. Creia que calia excloure fermament cristians i musulmans de la categoria d'idòlatres en què la tradició jueva els col·locava. Ell no desdenyava de relacionar-se amb savis cristians. D'altra banda, el seu punt de vista sobre els jueus apòstates no té parió en tota la literatura jueva medieval, perquè, comentant un passatge del Talmud que inclou l'apòstata, el convers (*mešumad*), entre els heretges, Meïrí diu que el Talmud es refereix només al qui, conservant el nom d'israelita, profana la religió jueva i no compleix les obligacions religioses, però el jueu que ha esdevingut membre convençut d'una altra religió té tota la consideració amb què Meïrí tracta els membres de les altres religions, sense cap mena de diferència. Va escriure també comentaris als Proverbis i als Salms, en els quals apareixen sovint mots catalans per aclarir el sentit de mots hebreus que no devien ser gaire entenedors per als seus lectors. Va viure a Provença i va morir l'any 1316, el mateix any que Ramon Llull.²³

— Leví ben Abraham ben Hayyim, que va néixer l'any 1245 a Vilafranca de Conflent. Va ser un filòsof remarcable seguidor del pensament maimonidià, que, pel que sembla, coneixia força bé la situació intel·lectual del cristianisme. Es guanyava la vida —diuen, i és ben curiós— fent de tutor i ensenyant llatí. Extremà tant la interpretació allegòrica de la Bíblia que congruïa la ira dels sectors conservadors, que li van fer la vida impossible. La seva obra filosòfica principal és *Liwyat hen*, l'edició crítica de la qual es publica actualment a Israel.²⁴

— Mossé ben Nahman. Issac ben Sésset, en un dictamen de la segona meitat del segle XIV, digué que mestre Mossé havia estat «un home eruditíssim, els mots del qual eren com brases ardents; d'ell ens refiem arreu de Catalunya com si hagués parlat Moisès en nom de Déu.» Un erudit de Harvard del nostre temps, Isadore Twersky, afegeix que la vida del nostre mestre de Girona «és la història d'un dirigent de noble nissaga, amb autoritat i responsabilitat, d'un erudit ple d'enginy i de pietat, i d'una forta personalitat; els seus escrits reflecteixen una erudició rigorosa, un veritable sentiment estètic i una religiositat tota espiritual. El relleu extraordinari de la seva obra, en tot el seu esclat multiforme, crida poderosament l'atenció com un dels punts més alts del segle XIII i, sens dubte, de tota la història del poble jueu.» Mossé ben Nahman havia nascut a Girona pels volts de 1194. Els llibres que va escriure i els tràfecs que va viure el presenten ben arrelat en la realitat històrica del seu temps. Va fer un paper central en importants esdeveniments d'aquella època (com ara la controvèrsia al voltant de les idees de Maimònides i la filosofia racionalista a la primera meitat del segle XIII o la disputa de Barcelona de 1263 davant Jaume I), però les dades biogràfiques que en tenim són, per dir-ho tot ras, molt escarransides. Més enllà de les abundants referències literàries a la seva obra que trobem en la literatura hebrea medieval, només hi ha pràcticament un parell de documents llatins en els quals aparegui el seu nom: l'un és l'acta notarial de la disputa de Barcelona de 1263; l'altre, una menció que en fa

23. Binyamin Z. BENEDIKT, «Caractères originaux de la science rabbinique en Languedoc», a *Juifs et judaïsme de Languedoc*, Tolosa de Llenguadoc, Edouard Privat, 1977, p. 159-172; Gerald J. BLIDSTEIN, «R. Menahem Ha-Me'iri: Aspects of an intellectual profile», *The Journal of Jewish Thought and Philosophy* (Leiden), 5 (1996), p. 63-79.

24. Leo BAECK, «Zur Charakteristik des Levi ben Abraham ben Chajjim», *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums* (Berlín), 44 (1900), p. 24-41, 59-71, 156-167, 337-344 i 417-423; Warren Z. HARVEY, «Levi ben Abraham of Villefranche's controversial encyclopedia», a Steven HARVEY (ed.), *The medieval Hebrew encyclopedias of science and philosophy*, Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 2000, p. 171-188.

Ramon Martí en el seu *Pugio fidei* el 1278. Els dictàmens de Salomó ben Adret (la majoria de la segona meitat del segle XIII) l'esmenten nombroses vegades, però no en contenen pràcticament cap dada biogràfica, llevat del fet que, pel que sembla, es dedicava també a la medicina, probablement de manera molt elemental o empírica. Les circumstàncies de la seva anada (voluntària, res d'expulsió) a la terra d'Israel, de la seva mort i del seu enterrament són llegendàries, bé que sembla que va morir vers 1270 a la terra d'Israel.²⁵

L'obra mestra de Nahmànides és un monumental *Comentari sobre el Pentateuc*, escrit «en una de les proses més memorables de tota la literatura hebrea medieval» (B. Septimus), «una de les creacions literàries més belles de l'exègesi hebrea medieval» (A. Grossman). És, en realitat, l'obra que ha mantingut fins avui el seu nom a través dels segles al costat dels grans exegetes jueus. Val a dir que ni aquest *Comentari* ni les seves altres obres autèntiques no contenen cap sistema cabalístic plenament desenvolupat. Nahmànides fa servir un bagatge molt considerable de coneixements filològics, històrics i filosòfics.²⁶ No hi ha dubte que coneixia poc o molt les obres dels pensadors més llegits en l'àmbit de les cultures jueva i cristiana. Els jueus d'aquestes terres no van viure mai aïllats de la cultura que els envoltava, com ho demostren les disputes religioses que els cristians els imposaven.

La coexistència de dues religions tan semblants i tan absolutes com el judaisme i el cristianisme a la Catalunya medieval (i en els altres països de la Mediterrània occidental) no va ser pas sempre una bassa d'oli en una societat profundament bel·licosa. Les guerres entre cristians, o entre cristians i musulmans, omplen la història d'aquells temps. L'agressivitat contra aquell sector de la població de les nostres viles i ciutats que s'entossudia a no acceptar la veritat cristiana perquè ja en tenia prou amb la veritat hebraica, es convertí a vegades, més enllà de l'expressió quotidiana d'un menyspreu secular, i malgrat la protecció de comtes i reis, en uns quants cruentos avalots que tan negativament marquen la vida dels jueus en terres cristianes en alguns moments de l'edat mitjana. Aquesta agressivitat entre jueus i cristians generà sovint, entre intel·lectuals, polèmiques de gran envergadura destinades a fonamentar les pretensions de cada part de ser el *verus Israel*. La febre apologetica dels uns i dels altres augmentà notablement en els segles XIII-XIV. L'antiga apologetica jueva havia de fer front ara a activitats proselitistes cristianes que tenien al darrere de la instigació de l'Església tot el pes de l'espasa dels governants, tot i que aquests no sempre estaven prou amatents a seguir les instruccions de Roma com ella desitjava.

Entre les iniciatives privades que sorgiren en terres catalanes, cal tenir presents les activitats proselitistes d'homes de combat tan importants com Ramon Llull, Arnau de Vilanova, Ramon Martí, Francesc Eiximenis, etcètera, tots havent escrit obres —algunes, com ara el *Pugio fidei* de Ramon Martí acabat l'any 1278, veritablement monumentals— amb la intenció de convèncer els jueus que llur fe era vana. Ramon Martí va ser el cap de l'*studium hebraicum* de Barcelona a partir de 1281. En aquest *studium*, Arnau de Vilanova estudià hebreu, com reconeix en l'obreta *De significatione nominis tetragrammaton*, adreçada al dominic Pere Puget: «He intentat moltes vegades, estimadíssim pare, que aquella llavor de la llengua hebrea que el zel religiós de fra Ramon Martí sembrà en l'hortet del

25. MOSSÉ BEN NAHMAN, *El Llibre de la Redempció i altres escrits*, Barcelona, 1993; Eduard FELIU, «Quatre lletres de Mossé ben Nahman», *Calls* (Tàrraga), 4 (1990), p. 69-93; David NOVAK, *The theology of Nahmanides systematically presented*, Atlanta, Ga., 1992; Moshe IDEL i Mauro PERANI, *Nahmanide esegeta e cabbalista. Studi e testi*, Florència, Giuntina, 1998; Nina CAPUTO, *Nahmanides in medieval Catalonia: History, community, and messianism*, Notre Dame, Ind., University of Notre Dame, 2007.

26. Eduard FELIU, «El *Comentari sobre el Pentateuc* de Mossé ben Nahman», a *Mossé ben Nahman i el seu temps. Simposi commemoratiu del vuitè centenari del seu naixement 1194-1994*, Girona, Ajuntament de Girona, 1994, p. 183-233.

meu cor, no sols em fes profit a mi amb vista a la salvació eterna, sinó també a la resta dels fidels.» I per això s'embrancha a interpretar el nom de Déu de quatre lletres, YHWH, d'acord primer amb l'exegesi hebraica i després amb la llatina.²⁷

Per la part jueva, es conserven llibres o tractats que defensen el judaisme de les envestides dels cristians, com ara els de Salomó ben Adret, Hasday Cresques, Profiat Duran, Simon ben Sémah Duran, etc. En realitat, no hi ha pràcticament cap pensador jueu de la Catalunya d'aquells segles que no hagi romput una llança amb els cristians a favor de la fe jueva, sia en llibres específics sia a l'interior d'obres que tracten de filosofia o d'exegesi. I el mateix caldria dir dels cristians.

LA DISPUTA DE BARCELONA

En temps de Jaume I, l'estiu de 1263 per ser més exactes, tingué lloc la cèlebre disputa de Barcelona,²⁸ culminació, pel que sembla, de l'obra missionera d'un convers, esdevingut dominic: fra Pau Cristià, nat a Montpeller i convertit al cristianisme vers 1229. La disputa de Barcelona és la continuació d'una controvèrsia que ja havia tingut lloc abans a Girona amb mestre Mossé ben Nahman, a la qual es refereix explícitament l'acta llatina de la disputa.

La part jueva va ser representada principalment per l'esmentat mestre Mossé de Girona, però no pas tot sol, sinó acompanyat d'altres personatges innominats experts en la religió jueva. L'acta llatina segellada per Jaume I ho confirma i, a més, circumscriu clarament els límits i el contingut del debat:

En l'any del Senyor de 1263, el dia 20 de juliol, en presència del senyor rei d'Aragó i de molts altres barons, prelats, religiosos i cavallers, al palau del senyor Rei a Barcelona, havent estat Mossé, anomenat mestre, jueu, convocat de Girona pel mateix senyor rei, a instàncies dels frares predicadors, i essent-hi ja present amb altres jueus que pareixien i eren tinguts pels més entesos entre ells, fra Pau, prèvia consulta amb el senyor rei i amb alguns frares predicadors i menorets que eren allí [...], declarà a l'esmentat mestre jueu [...] que ell, amb l'ajuda de Déu demostraria, per mitjà d'escrius tinguts per comuns i autèntics entre els jueus [...] que el messies, que significa el Crist, aquell que els jueus esperaven, havia vingut d'una manera certa [...].

Així, doncs, havent preguntat a l'esmentat Mossé si volia respondre a les damunt dites qüestions, aquest digué i afirmà, sense vacillar, que sí, i que si calia romandria a Barcelona amb aquest fi, no solament un dia o una setmana, o un mes, sinó fins i tot un any.

Després d'haver estat confutat públicament amb arguments d'autoritat en totes les coses que li presentaren —segons diu l'acta llatina, que les relaciona una a una— el rei Jaume declara i reconeix, al peu del document, que:

Cadascuna de les coses dites i fetes, ho foren en presència nostra i de molta gent, [...] en testimoniatge de la qual cosa, hem volgut posar ací el nostre segell per a memòria perpètua d'aquest fet.

27. Joaquim CARRERAS ARTAU, «La "Allocutio super Tetragrammaton" de Arnaldo de Vilanova», *Sefarad* (Madrid), 9 (1949), p. 75-105 (trad. catalana de J. Raventós a ARNAU DE VILANOVA, *La prudència de l'escolar catòlic i altres escrits*, Barcelona, Proa, 2002).

28. *Disputa de Barcelona de 1263 entre mestre Mossé de Girona i fra Pau Cristià*, traducció dels textos hebreus i llatins per Eduard Feliu, amb un estudi introductor de J. Riera i Sans, Barcelona, 1985; Hyam MACCOBY, *Judaism on trial: Jewish-Christian disputations in the Middle Ages*, East Brunswick, N. J., 1982; Robert CHAZAN, *Barcelona and beyond: The disputation of 1263 and its aftermath*, Berkeley, Los Angeles, Oxford, University of California Press, 1992; Nina CAPUTO, *Nahmanides in medieval Catalonia...*, p. 91-127.

El problema principal amb què topa l'estudi del text hebreu tradicional de la disputa de Barcelona són els estudiosos que en tractar d'explicar aquest fet històric s'arreglaren vehements al costat d'una de les parts i acaben utilitzant-la per a les seves pròpies i ara ja, traspassat el segle xx, fútils necessitats apologetiques. El text hebreu de la disputa de Barcelona és una enlluernadora defensa del judaisme, escrita molts anys després que tingués lloc. Costa de creure que mestre Mossé de Girona tingués la gosadia de dir davant del rei i les autoritats cristianes ni la meitat del que reporta aquest text. Estic d'acord amb el que va escriure Jaume Riera en l'estudi introductor que precedeix l'edició de la traducció catalana de la disputa, feta per mi mateix, l'any 1985: «La relació hebraica [...] és una novellació feta a final del segle xv, partint d'un resum dels arguments esgrimits realment al moment de la disputa, completats i arrodonits amb d'altres arguments que creia el novellista que s'hi podien haver donat, però que de cap manera no hi foren adduïts.» Cal tenir present, doncs, que la relació hebraica, tal com avui la podem llegir, no reflecteix la disputa real de la manera que es produí l'any 1263, sinó tal com va ser estructurada a la fi del segle xv, ampliant-ne un resum que corria entre les comunitats jueves. Els manuscrits que Steinschneider va fer servir per a la seva edició crítica d'aquesta disputa l'any 1860 no eren anteriors a l'any 1600; cal dir, tanmateix, que existeixen alguns manuscrits més antics, del segle xv, però tots són, pel cap baix, dos segles posteriors a la disputa.

Hi ha estudiosos importants que han reconegut el caràcter polèmic més que històric del text hebreu de la disputa, com ara Baer, que afirma que l'escrit atribuït a mestre Mossé de Girona no és una relació fidel, sinó només un escrit de propaganda, talment l'acta llatina: «No posseïm cap testimoni atge fidedigne del que hom va dir i va fer a Barcelona.»²⁹ També Cecil Roth, tot i creure que el text va ser escrit per Mossé ben Nahman, afirma: «És absurd esperar d'escrits de fa set segles un nivell de veracitat que fins i tot avui no trobaríem en circumstàncies semblants. Cada autor (de l'acta llatina i del text hebreu) va enregistrar fins a un cert punt no solament el que es va dir a la controvèrsia, sinó també el que ell hauria volgut que s'hi hagués dit.»³⁰ Tot i que els textos llatí i hebreu concorden sobre molts dels temes que es van tractar, és absurd de pensar que caldria que coincidissin en tot per arribar a reflectir una objectivitat que ningú no pretenia aconseguir.

Un altre problema que planteja la disputa de Barcelona és el fet que s'hagi identificat erròniament, segons el meu parer, Mossé ben Nahman amb Bonastruc de Porta (o Saporta), un altre mestre jueu de Girona que degué intervenir en múltiples disputes amb cristians i que l'any 1265 (dos anys després de la disputa) va ser acusat pels dominics d'haver dit paraules en vituperi de la fe catòlica i d'haver-ne fet un llibre, del qual havia enviat una transcripció al bisbe de Girona (Pere de Castellnou), que li havia demanat d'escriure'l. Jaume I reconeix en un document del dotze d'abril de 1265, com li havia recordat Bonastruc de Porta, que li havia donat permís de parlar lliurement; però, no havent acceptat els dominics la pena d'exili de dos anys i la crema del llibre que el rei, que tenia el geni fort, proposava, l'absol. A causa de l'existència de documents que esmenten mestre Mossé de Girona i Bonastruc de Porta separadament, però involucrats en les mateixes disputes amb els cristians, tant a Girona com a Barcelona, alguns historiadors havien pensat que potser hi havia hagut dues disputes de Barcelona; d'altres, davant l'existència de dos personatges, amb noms diferents, que duïen a terme les mateixes activitats forçadament apologetiques, es decantaven a creure, com és natural, que eren

29. Yitzhak BAER, «Le-viqoret ha-wikkuḥim šel R. Yehiel me-Paris we-šel R. Moše ben Naḥman», *Tarbiz*, 2 (1931-1932) p. 184; Josep M. MILLÀS VALLICROSA, «Sobre las fuentes documentales de la controversia de Barcelona en el año 1263», a *Anales de la Universidad de Barcelona*, vol. 1, 1940, p. 25-43, especialment p. 33.

30. Cecil ROTH, «The disputation of Barcelona (1263)», *Harvard Theological Review* (Cambridge), 43 (1950), p. 117-144.

dues persones diferents (Diago, Carpsov, Tourtoulon, Kayserling, i possiblement, Steinschneider). Tanmateix Heinrich Grätz, amb tota la seva imponent autoritat, suggerí un dia, a mitjan segle XIX, que Bonastruc de Porta no era sinó el nom vulgar del savi Mossé ben Nahman. D'aleshores ençà, gairebé ningú no ha gosat reflexionar sobre l'autenticitat d'aquesta identificació, que ha restat fins avui com un simple argument d'autoritat, mai no demostrat. Bonastruc de Porta és anomenat «mestre jueu de Girona» en diversos documents reials datats entre 1258 i 1265 que el mostren immersit en els afers d'aquest món; Jaume I li va concedir el molí del rei i totes les rendes del mercat de Girona. Resulta inversemblant de pensar que darrere d'aquest Bonastruc negociant en les coses d'aquest món, a més, és clar, de disputador, hi pugui haver el savi i pietós Mossé ben Nahman que emigrà a la terra d'Israel per coherència amb el seu pensament religiós (i no pas exiliat, com encara diuen alguns), que tenia més en compte les coses del Món que Ve que no pas les del que ja ha vingut i en el qual vivim. Heus aquí ara alguns fragments, d'aquest text hebreu de la disputa de 1263, que tingué lloc en presència de Jaume I a Barcelona.

Comença parlant mestre Mossé de Girona:

[2] El senyor rei em manà que disputés amb fra Pau en presència d'ell i dels seus consellers, al seu palau de Barcelona. I jo li vaig dir que faria el que m'ordenava si em donava llibertat d'expressar-me com jo volgués. Vaig demanar, doncs, el consentiment del rei, de fra Ramon de Penyaafort i de tots els seus companys allí presents.

[3] Fra Ramon de Penyaafort respongué: «D'acord, mentre no diguis res d'ofensiu.» [4] Però jo els vaig replicar: «No vull estar sota el vostre judici en això, sinó que desitjo poder dir lliurement el que calgui en tot el que pertanyi a aquesta controvèrsia, talment com vosaltres direu el que voldreu. La meua intenció és de parlar respectuosament, però segons la meua consciència.» I tots ho van atorgar així.

[5] En conseqüència vaig continuar dient: «La majoria de les disputes entre cristians i jueus acostumen a tractar d'observances religioses sobre les quals no recolza la fe de manera fonamental. Tanmateix jo no voldria disputar, davant d'aquesta honorable cort, sinó d'aquells punts fonamentals entorn dels quals neixen les controvèrsies.» [6] Com que tots digueren que els semblava molt bé, acordarem, doncs, de discutir primer de tot la qüestió del messies, és a dir, si ja havia vingut, com creuen els cristians, o si encara havia de venir, segons creuen els jueus. En acabat, esbrinaríem si el messies era veritablement diví o bé únicament home, nascut d'home i de dona.

Volent reblar el clau de la seva rèplica a propòsit dels arguments cristians que pretenen demostrar que la vinguda del messies ja ha tingut lloc, mestre Mossé s'adreça al rei i li diu:

[47] Senyor, escolteu-me un moment. Ni la nostra religió, ni la nostra veritat, ni el nostre dret, no recolzen de manera fonamental en cap messies; vós em sou més profitós que un messies. Vós sou rei i ell també. Vós sou rei dels gentils, ell rei d'Israel, per tal com un messies no és sinó un rei de carn i ossos com vós. Quan reto culte al Creador amb la vostra vènia, en exili, enmig de patiments i servitud, en l'oprobri dels pobles i rebent ultratges sens fi, la meua recompensa és més gran, car faig ofrena a Déu del meu cos, i mereixo molt més de viure al Món que Ve. En canvi, quan hi haurà un rei d'Israel, de la meua pròpia religió, regnant damunt tots els pobles, llavors hauré de seguir per força la llei dels jueus, i la meua recompensa no serà tan gran. Però el punt cabdal perquè jueus i cristians controvertim rau en el fet que el que vosaltres sosteniu del dogma de la divinitat és cosa molt aspra. Vós, senyor, sou cristià i fill de cristians, i tota la vostra vida heu sentit el que diuen els clergues, menorets i predicadors, que us han omplert el cap i fins i tot el moll dels ossos d'aquesta doctrina, la qual ha arrelat en vós per la força del costum. Tanmateix el que vosaltres cristians creieu, i que és principi i fonament de la vostra fe, no és consonant a raó ni la natura ho consenteix, ni els profetes ho han dit mai.

Parlar de miracle no fa tampoc més entenedor el fet que el Creador dels cels i de la terra i de tot el que contenen, entrés al ventre d'una dona jueva, hi cresqués durant nou mesos i nasqués infant petit, i després, que es fes gran, fos lliurat en mans dels seus enemics, jutjat, condemnat a mort i al capdavant fins i tot mort, i que després digueu que viu i que tornà al seu lloc primer. Això no ho pot admetre cap jueu ni cap altre home. Debades declarareu les vostres raons, car és aquí on arrela el nostre desacord.

I continua dient, davant la insistència de fra Pau:

[49] Crec i tinc per cert que el messies no ha vingut [...]. M'és impossible de creure en la seva messianitat [de Jesús], car diu el profeta, parlant del messies: *El seu domini s'estendrà d'un mar a l'altre mar, des del riu fins a l'extrem de la terra* (Sl 72,8). Jesús, en canvi, no tingué res sota la seva dominació, ans va ser perseguit dels seus enemics i hagué d'amagar-se; al capdavant, però, anà a parar a llurs mans. Si no pogué alliberar-se'n, com mai hauria pogut alliberar tot Israel? Després de mort no tingué tampoc cap domini; en la formació de l'Imperi romà, no hi tingué ni art ni part. Al contrari, abans que creguessin en ell, la ciutat de Roma senyorejava la major part del món, mentre que en acceptar la seva doctrina començaren de perdre molts dominis. Ara els seguidors de Mahoma tenen més poder que ells. També diu el profeta que al temps del messies *ja no caldrà que s'instrueixin els uns als altres, ni que es diguin: Coneixeu el Senyor! perquè tots em coneixeran*, etcètera (Jr 31,34). I semblantment: *La terra estarà plena de la coneixença del Senyor, com les aigües cobreixen el mar* (Is 11,9). I així mateix: *Amb llurs espases forjaran relles i amb les llances, falçs. Les nacions no alçaran l'espasa l'una contra l'altra ni aprendran més a fer la guerra* (Is 2,4). Doncs, bé: d'ençà de l'època de Jesús que el món és ple de violència i destrucció, els cristians sobrepujant tots els altres pobles en vessament de sang i deshonestat. Que perillós us seria, Senyor, a vós mateix i als vostres cavallers, si no estàveu ensinistrats a fer la guerra!

[102] Heus ací, doncs, tot l'afer de la disputa. No tinc consciència d'haver-ne canviat cap punt. Després, aquell mateix dia, vaig anar a veure el senyor rei, i em digué que la disputa restaria aturada al punt on era i que no havia vist mai ningú que no dient raó fes una defensa tan magnífica com havia fet jo. A la cort vaig sentir dir que el rei i els predicadors tenien en cor de comparèixer a la sinagoga dissabte vinent. Vaig romandre, doncs, vuit dies més a la ciutat.

Tot i que el text sembla que s'hagi d'interrompre aquí, la disputa continuà a la sinagoga, on el rei —diu— persistí a predicar que el messies no era altre sinó Jesús. Aleshores mestre Mossé de Girona es va alçar i va dir:

[103] Els mots del senyor rei em semblen de gran fet, excel·lents, respectables, puix que provenen d'un príncep sobirà, alt i honorable com cap altre al món; però jo no he de lloar-los com si fossin veritat. Tinc proves evidents i raons clares com el sol que la veritat no és com ell diu, i amb tot i que no m'està bé de disputar amb ell, ha dit una cosa que m'ha esbalaït. Allò que el senyor rei ens ofereix de creure, que Jesús és el messies, Jesús mateix ho proposà als nostres avantpassats, Jesús mateix maldà per dir-los-ho, i fou absolutament desmentit, ell que sabia i podia provar més que el rei ser certes les seves paraules, ja que vosaltres penseu que era Déu. I si a ell, els nostres avantpassats no l'escoltaren, tot i veure'l i conèixer-lo, com hi hem de creure nosaltres i fer cas del que diu el rei, el qual no té de la qüestió més notícia que una tradició llunyana que li ha pervingut per mitjà de gent que no conegueren Jesús ni eren del seu país, al contrari dels nostres avantpassats, que el conegueren i foren testimonis dels fets!

Després d'una prèdica de Ramon de Penyafort sobre la Trinitat, en la qual intervingué el rei, exposant un exemple per aclarir el tema, i la rèplica de mestre Mossé, el rei s'aixecà i tots se'n van anar. Al darrer paràgraf, mestre Mossé diu:

[108] L'endemà vaig anar a veure el senyor rei, el qual em digué: «Torna-te'n a la teva ciutat en pau i seguretat.» I em donà tres-centes monedes d'or. Vaig prendre comiat d'ell molt amorosament. Que Déu em faci mereixedor de viure al Món que Ve. Amén.

Tot plegat és força inversemblant, i cal una bona dosi de candor per a pensar que el mestre jueu de Girona pot haver dit tals coses davant de Jaume I, voltat de cavallers i de dignitats eclesiàstiques.

Documents posteriors a la disputa

Els documents dels anys immediatament posteriors a la disputa no reflecteixen pas cap canvi d'actitud del rei respecte als jueus:

Als seus fidels, a tots i a cadascun dels jueus que habiten arreu de la nostra jurisdicció, a qui les presents lletres pervinguin, salut i gràcia. Us manem i us advertim severament que quan el nostre estimat frare Pau Cristià, de l'ordre dels frares predicadors, que us hem enviat perquè us mostri la via de la salvació, vingui a vosaltres en les vostres sinagogues o cases, o en qualsevol altre lloc escaient, per tal de predicar la paraula de Déu o de disputar o de debatre amb vosaltres sobre les escriptures sagrades en públic o en privat, o en conversa familiar, junts o per separat, que el rebeu i l'escolteu dòcilment i amable, i que respongueu a les seves interrogacions sobre la fe i les escriptures sagrades, segons el vostre albir, humilment i reverent, sense excuses ni subterfugis, i que li ensenyeu els llibres vostres que li calguin per a mostrar-vos la veritat, i que les despeses en què incorri el dit frare per haver de fer portar els llibres d'un lloc a un altre per tal de mostrar-vos la veritat [...], vosaltres sigueu tinguts de satisfer-les, imputant-les a Nós i deduint-les del tribut que ens hàgiu de satisfer [...]. Dat a Barcelona el dia 29 d'agost de 1263.³¹

Als seus fidels, veguers, batlles, cúries, paers, justícies, i a tots i a cadascun dels nostres oficials i súbdits a qui les presents lletres pervinguin, salut i gràcia. Us manem que no obligueu ni permeteu que hom obligui els jueus de les ciutats, de les viles i dels llocs del nostres dominis, ni a llurs mullers i fills, a anar a llocs de fora de llurs calls jueus per escoltar la predicació de frares predicadors, però si algun dels frares predicadors volia entrar en llurs calls jueus o en llurs sinagogues, i predicar-hi, que l'escoltin si volen (*audiant illum si voluerint*). Nós, en conseqüència, concedim a aquests mateixos jueus que no siguin tinguts d'anar fora dels calls jueus per tal d'escoltar la predicació de ningú per força, cosa que els concedim no obstant qualsevol document en sentit contrari que Nós hàgim atorgat als frares predicadors. Dat a Barcelona el dia 30 d'agost de 1263.³²

Volent complir el deure de la liberalitat envers els nostres súbdits, tot procurant de recompensar llur abnegació magnànimament, sempre afegint a la munificència alguna cosa que vagi més enllà de les moratòries i els privilegis, amb aquesta intenció atorguem i concedim irrevocablement, per gràcia especial, a vosaltres, l'aljama i la comunitat dels jueus de Barcelona, la plena potestat i llicència per a aixecar i edificar a més altura la vostra antiga sinagoga i que, una vegada l'obra començada, pugueu acabar-la plenament, és a dir, en tota l'alçària que l'obra nova que ara hi fareu assolirà [...]. Dat a Barcelona el dia 24 de març de 1267.³³

Atorguem i us concedim, Nós i els nostres, a vosaltres, l'aljama de jueus de Barcelona i d'altres llocs que pertanyen a la vostra collecta, i als vostres, a perpetuïtat, que mantingueu la possessió de les

31. Heinrich DENIFLE, «Quellen zur Disputation Pablos Christiani mit Mose Nachmani zu Barcelona 1263», *Historisches Jahrbuch im Auftrage der Görres-Gesellschaft*, 8 (1887), p. 235-236.

32. Francesc de BOFARULL I SANS, «Jaime I y los judíos», a *Congrés d'Història...*, p. 874, doc. xxxiv.

33. Francesc de BOFARULL I SANS, «Jaime I y los judíos», a *Congrés d'Història...*, p. 887, doc. LXI.

vostres sinagogues que avui teniu i posseïu, de la manera més favorable i més plena amb què les hàgiu tingut i posseït fins ara, i que pugueu acomodar-les convenientment tothora que sigui necessari. Atorguem també, i us concedim, a vosaltres i als vostres, perpètuament, que els vostres cementiris siguin en el lloc on són ara i que no canviïn de lloc per cap raó, llevat que vosaltres ho vulgueu. Us concedim, a vosaltres i als vostres, totes i cadascuna de les coses damunt dites a perpetuïtat, com ha estat dit, no obstant qualsevol document en sentit contrari que Nós hàgim atorgat. Dat a Cervera el dia 25 d'octubre de 1268.³⁴

ALTRES NOMS DISTINGITS DE JUEUS DEL SEGLE XIII

— Samuel ha-Sardí —potser el més conegut dels jueus barcelonins de l'edat mitjana a causa de la làpida del carrer de Marlet— visqué a Barcelona a la primera meitat del segle XIII i, pel que sembla pels nombrosos documents que es conserven d'ell i la seva família en hebreu i en llatí, devia ser un home acabalat. Pel que fa al nom Sardí, hi ha raons per a considerar del tot inversemblant que aquest nom indiqui que el gran prohoms barceloní procedia del comtat de Cerdanya. Els jueus més antics habitants de Puigcerdà apareixen en petit nombre durant la segona meitat del segle XIII. La Cerdanya havia estat i era encara en aquells temps una regió remota per als jueus, on pràcticament no n'hi havia hagut mai. A més, atès que l'ús de gentilicis en els noms personals només té sentit si aporten a l'individu un cert prestigi, un origen distingit, o permeten d'identificar-lo sense vacil·lació (tals són els casos de tortosí, gironí, barceloní, alexandrí, romà, grec, sefardí [= andalusí], etcètera), fa de mal creure que el gentilic «sardí» volgués indicar una insignificant procedència cerdana de Samuel ben Issac. És més probable que ell o el seu pare procedissin de Sardenya, on hi havia una població jueva des de temps antics, en constant relació amb la de Barcelona. Per tant, sardí voldria dir «sard».³⁵ Va ser amic i deixeble de mestre Mossé de Girona, amb qui discutí múltiples qüestions de jurisprudència tant personalment com per correspondència. Les respostes rebudes del mestre de Girona formen una part considerable del *Sefer ha-terumot* (*Llibre de les ofrenes*), obra escrita l'any 1223 que tracta sobretot de qüestions de dret civil relatives als préstecs i a les relacions comercials. Retreu les fonts talmúdiques de cada llei o norma i en treu conclusions després d'examinar les opinions dels mestres que el precediren. Volia que fos un llibre de consulta fàcil, accessible a tothom. A la introducció, ens explica que ha escrit el llibre

per tal que les lleis relatives als préstecs, tant escripturats com orals, o les relatives als drets i les obligacions de prestadors i prestataris, es puguin trobar en el mateix lloc. A vegades els deutors defrauden els creditors amb subterfugis, enganys, falsedats, insolència i arteria. Alguns defrauden perquè no tenen prou mitjans a causa dels temps agitats en què vivim. D'altres tenen els béns embargats. D'altres manlleven a interès i l'inclouen en el valor del préstec. Per aquests camins s'apropien dels béns d'altri i els consumeixen, ara lícitament adés il·lícitament, com diu l'Esriptura: *L'injust manlleua i no torna* (Sl 37,21). Per això he decidit de judicar aquests comportaments i de mostrar el camí que cal seguir.

— Entre les particularitats que la llarguíssima història de la literatura hebrea presenta, cal comptar els reculls de dictàmens o *responso* jurídics dels grans mestres talmudistes, que constitueixen una branca molt important de la literatura hebrea no gens fàcil d'encaixar en cap de les branques de la

34. Francesc de BOFARULL I SANS, «Jaime I y los judíos», a *Congrés d'Història...*, p. 891, doc. LXX.

35. Elka Beth KLEIN, *Hebrew Deeds of Catalan Jews / Documents hebraics de la Catalunya medieval, 1117-1316*, Barcelona, Girona, 2004, p. 139, nota 84.

literatura dels altres pobles. D'aquests reculls, n'hi ha de tots els temps i de tots els països on hi ha hagut alguna comunitat jueva des dels temps talmúdics fins avui. De fet, no pertanyen a cap lloc ni a cap temps concrets. El tret més característic d'aquests textos és que foren escrits com a resposta a qüestions pràctiques sorgides en la vida quotidiana dels individus i les famílies, a problemes que no eren tractats específicament en les codificacions de la llei jueva. El rabí consultat intenta trobar en la Bíblia, en el Talmud o en la resta de l'antiga literatura rabínica l'argument d'autoritat que justifiqui la decisió que pren o la proposta que aconsella. A l'edat mitjana, els jutges que constituïen els tribunals rabínics sotmetien els plets més dificultosos a aquests mestres experts en les tradicions del judaisme, els quals emetien un dictamen i se'n guardaven una còpia per tenir-la a mà si algú els preguntava un altre dia la mateixa cosa. Cal tenir en compte que aquests talmudistes no eren jutges dels tribunals rabínics, sinó mestres espirituals i juriconsults que aconsellaven tant els jutges com els individus i les comunitats en qualsevol tema que hom els proposés.

Abans d'emetre una opinió, i de sostenir-la amb el Talmud en pes, aquests mestres exposaven detalladament, en forma de preàmbul, l'afer que havia estat motiu de la consulta, tot reproduint literalment els mots de qui els l'havia feta. Sense pretendre-ho, doncs, aquests dictàmens esdevenen una crònica, moltes vegades pintoresca, de l'època, i ens transmeten una valuosa informació no solament sobre les circumstàncies socials, econòmiques, polítiques i culturals del moment històric implicat, sinó també sobre les idees i els moviments filosòfics i religiosos que sacsejaven la pau de l'ortodòxia.

Salomó ben Adret és la figura que sobresurt més enmig dels autors jueus de la Barcelona medieval, on va néixer vers l'any 1235 i on va morir el 1310. La seva vida, doncs, va ser contemporània de la de Ramon Llull o de la d'Arnau de Vilanova, i s'estengué sobre quatre regnats de reis de Catalunya-Aragó. Fou deixeble de Mossé ben Nahman, les idees del qual retreu tot sovint com a suport decisiu dels seus propis judicis. El prestigi de què gaudí en vida fou molt gran i la influència que ha tingut d'ençà de la seva mort ha estat ben llarga, ja que encara avui les seves opinions en el camp de la jurisprudència religiosa són considerades, arreu del món jueu, plenes d'autoritat. Per la seva acadèmia talmúdica de Barcelona van passar molts deixebles que n'han deixat el testimoniatge. Va ser un talmudista de categoria, considerat el més gran juriconsult de l'edat mitjana en la història de la cultura hebrea. Redactà més de tres mil dictàmens en resposta a consultes que li adreçaven els jueus d'arreu del territori de l'antiga Corona d'Aragó, de Provença, d'Espanya, de França i fins i tot d'Alemanya, i objecte encara avui de contínues reedicions, ens donen abundant informació sobre la vida quotidiana dels jueus d'aquells temps i de llurs opinions religioses i filosòfiques. Però no solament els jueus li adreçaven consultes de tota mena, ans també els reis de la Corona catalanoaragonesa. Espigolant els documents publicats per Baer i Régné, trobem importants testimoniatsges d'aquesta activitat al servei dels reis catalans, des de Pere el Gran fins a Jaume el Just. Ben Adret creia en la tradició talmúdica per damunt de tota altra cosa. Va ser un home atent als problemes del seu temps, que hagué de fer front als qui atacaven la religió jueva. No solament procurà de fer viure els individus i les famílies en pau i concòrdia, com veiem constantment en els seus dictàmens, sinó que abordà amb determinació els problemes filosòfics i religiosos amb què la societat jueva topava. Va escriure comentaris sobre divuit tractats del Talmud, a més de diverses altres obres. Va ser, d'altra banda, un home tolerant, bé que poc innovador en matèria religiosa. És possible que una de les disputes que va tenir amb cristians —el text hebreu de la qual es conserva entre les seves obres— fos amb el cèlebre dominic Ramon Martí, autor del *Pugio fidei*.

Diversos autors assenyalen que Salomó ben Adret estava prou familiaritzat amb el dret dels cristians, al qual fa referència en múltiples dictàmens. L'any 1305, a la vellesa, signà, amb trenta-set col-

legues de Barcelona de tirada conservadora, l'excomunió o *hérem* contra els qui estudiessin «els llibres dels grecs» abans de tenir vint-i-cinc anys, exclosa explícitament la medicina.³⁶

— Semtov ben Issac, el Tortosí. El pròleg que Semtov ben Issac, el Tortosí (c. 1196-1267), redactà per a la seva traducció hebrea completa del *Tasrif* del metge andalusí Abulcasis —escrita entre 1254 i 1258— ens proporciona algunes dades biogràfiques d'aquest metge jueu d'origen tortosí, resident a Provença, i ens acosta al món de les preocupacions de caràcter intel·lectual i pràctic que se suscitaven entre les elits mèdiques de les comunitats jueves de la Mediterrània llatina a mitjan segle XIII, és a dir, abans que la medicina escolàstica llatina es desenvolupés tant que els metges jueus comencessin a prendre-la com a model i en traduïssin moltíssimes obres, sobretot d'origen montpellerí, inclòs, en un bon lloc, Arnau de Vilanova. Les paraules de Semtov porten testimoniatge de l'important moviment traductor d'obres mèdiques àrabs a l'hebreu que tenia lloc aleshores en el si d'aquestes comunitats. Possibilitat per la creixent maduresa de l'hebreu com a llengua de coneixement científic, aquest moviment reflecteix tant la fascinació dels metges racionalistes jueus per la ciència mèdica generada o transmesa en medi musulmà com la progressiva pèrdua del coneixement de la llengua àrab a la segona meitat del segle XIII, cosa que els obligava a prendre aquestes noves iniciatives traductores a partir del llatí o de les llengües romàniques.

A l'edat de trenta anys —és a dir, l'any 1226—, quan es dedicava al comerç d'ultramar, Semtov ben Issac arribà a Acó (Sant Joan d'Acre), on el va impressionar fortament la severa increpació rebuda d'un dels seus «col·legues més eminents» davant d'una qüestió de jurisprudència religiosa que Semtov li havia plantejat. Pel que sembla, a la tornada d'aquell viatge, desembarcà a Barcelona i decidí deslliurar-se dels negocis, als quals en endavant només es dedicaria de forma esporàdica, per consagrar-se plenament a l'estudi de les ciències religioses, cosa que assegura haver fet des d'aleshores fins al moment en què tradueix el *Tasrif*, és a dir, durant vint-i-vuit anys, però sembla lògic de pensar que devia compaginar les dues coses. Semtov dona a entendre que prengué aquesta dràstica decisió de resultes d'una profunda crisi espiritual i que inicià aquesta nova etapa de la seva vida sota el magisteri de rabí Issac ben Sullam, a la casa del qual, a Barcelona, afirma haver romàs «un quant temps» dedicat a l'estudi de la Bíblia.³⁷

— Per acabar, és just d'esmentar l'únic jueu de Barcelona que en aquells temps va escriure algun llibre en la seva llengua vulgar catalana: Jafudà Bonsenyor, fill d'Astruc Bonsenyor, escrivà d'algaravia del Conqueridor. Nasqué a mitjan segle XIII i fou metge, escrivà i traductor. Vers 1298, Jaume II el Just li encomanà que fes un recull de proverbis i sentències morals: «Com lo molt alt [...] senyor en Jaume [...] haja manat a mi [...] que yo degués ajustar e ordonar paraules de savis e filosoffs, e trer de llibres aràbichs e aquells tornar escriure en romans, etc.», diu ell mateix al pròleg. Aquest encàrrec féu guanyar a la literatura catalana un florilegi de màximes concises de molt diverses procedències (sobretot aràbigues i hebrees) en què l'autor, sense perdre de vista la perfecció moral que l'home ha d'assolir, es mostra més aviat escamnat de la crua realitat humana: «No diu veritat sinó fadrí e orat.»³⁸

36. Eduard FELIU, «La controvèrsia sobre l'estudi de la filosofia en les comunitats jueves occitanocatalanes a la primeria del segle XIV», *Tamid* (Barcelona), 1 (1997), p. 65-131, especialment p. 110-129.

37. Eduard FELIU i JON ARRIZABALAGA, «El pròleg de Semtov ben Issac, *el Tortosí*, a la seva traducció hebrea del *Tasrif* d'Abu-l-Qasim al-Zahrawi», *Tamid* (Barcelona), 3 (2000-2001), p. 65-95.

38. Jahuda BONSENYOR, *Libre de paraules e dits de savis e filosoffs*, edició a cura de G. Llabrés, Palma de Mallorca, 1899. La introducció de J. R. Magdalena Nom de Déu a la seva traducció castellana d'aquesta obra (Barcelona, Riopiedras, 1990) conté dades actualitzades sobre aquest autor.